

**LAW AND LITERATURE.
THE PLACES FOR METAPHYSICAL THINKING**
**PRAWO I LITERATURA.
MIEJSCA METAFIZYCZNEGO MYŚLENIA**

ABSTRACT

Wherever there is a man, there is place for metaphysical thinking. As metaphysical thinking is the search for the causes of reality which, as principia (*arché*), are its material and the development principle. This way of thinking is structurally irremovable from the human brain. It helps us understand reality, or discover the sense that designates the sphere of *praxis*. Losing the sense means an atrophy of action. Metaphysical thinking has also got its great importance in the theory of human rights. To accept the assumption that the needs determine the content of the human rights, is to accept the thesis that the content of the human rights is determined by the goods that are first and foremost needed by the human metaphysical structure. The identification of these dependencies, or the search for what is timeless, is the metaphysical way of thinking. Moreover, the poetic texts by Miłosz and Rymkiewicz are an effect of identifying the principals of existence. Artistic means of expression have allowed for an accurate exposure of the metaphysical problems, together with its components: the understanding of the first cause of reality, its laws and structure, its place, and the place of a man in the world.

STRESZCZENIE

Miejsce metafizycznego myślenia jest tam, gdzie jest człowiek. Metafizyczne myślenie polega bowiem na poszukiwaniu przyczyn rzeczywistości, które jako principia (*arché*) są jego tworzywem oraz zasadą rozwoju. Ten sposób myślenia jest strukturalnie nieusuwalny z ludzkiego umysłu. Pomaga zrozumieć rzeczywistość, czyli odkryć sens wyznaczający sferę *praxis*. Utrata sensu oznacza atrofię działania.

Metafizyczne myślenie posiada też doniosłe znaczenie w teorii praw człowieka. Przyjęcie założenia, iż potrzeby determinują treść praw człowieka, oznacza akceptację tezy, iż treści praw człowieka są determinowane przez dobra, których potrzebuje wprawdzie metafizyczna struktura człowieka. Identyfikacja tych zależności, czyli szukanie tego, co ponadczasowe, jest metafizycznym sposobem myślenia. Również poetycki zapis Czesława Miłosza i Jarosława Marka Rymkiewicza stanowi efekt identyfikacji principiów bytu. Artystyczne środki wyrazu pozwalają na precyzyjne wyeksponowanie w literaturze problematyki metafizycznej, do której należy zaliczyć rozumienie pierwszej przyczyny rzeczywistości, jej praw i struktury oraz miejsca i roli człowieka w świecie.

KEYWORDS: *human rights, literature, poetry, principium, metaphysics, nihilism, essence, existence*

SŁOWA KLUCZOWE: *prawa człowieka, literatura, poezja, principium, metafizyka, nihilizm, istota, istnienie*

WPROWADZENIE

Centralną kategorią porządkującą przebieg prezentowanej w niniejszym tekście tematyki jest metafizyka funkcjonująca w dwóch przestrzeniach: *universitas* akademickiej – jako przedmiot badań wyspecjalizowanych znawców filozofii oraz w uniwersum codzienności – dostępnej każdemu człowiekowi. Zdolność do myślenia (poznawania) metafizycznego jest bowiem wrodzoną właściwością (zdolnością) rodzaju ludzkiego. Ujawnia się na wczesnym etapie dzieciństwa nazywanym wiekiem filozoficznym. Przejawem metafizycznego myślenia są wtedy formułowane przez dzieci pytania: „co to jest?” i „dlaczego?”, rodzące się z powodu „oddolnego ciśnienia” (Breczko, 2010, s. 13) – swoistej potrzeby rozumienia przyczyn rzeczywistości. Arystoteles zaliczył do nich: przyczynę celową, materialną, formalną i sprawczą. Ich rozumienie jest warunkiem *sine qua non* pojmowania zarówno samego siebie, jak i otaczającego nas świata (Reale, 1994, s. 472). Wiedza o przyczynach została zakwalifikowana do wiedzy mądrościowej (*sofia*). Człowiek poznający ową mądrość jest filozofem (przyjacielem mądrości). Filozofia jako nauka oraz filozofia jako zdroworozsądkowy namysł nad sprawami dnia codziennego są zatem strukturalnie nieusuwalne z ludzkiego życia i umysłu (Krąpiec, II, 1995, s. 193). W związku z tym można przypuszczać, iż miejscem metafi-

zycznego myślenia są obszary różnorodne, które pozornie nie mają ze sobą nic wspólnego. Jednak jako miejsce działalności człowieka stają się miejscem metafizycznego myślenia.

Celem niniejszego opracowania jest wskazanie miejsc metafizycznego myślenia w prawie i w literaturze. Podjęcie zadań związanych z osiągnięciem tego celu można wytłumaczyć potrzebą ukazania owych przestrzeni w innym niż dotychczas świetle, dzięki któremu ich rozumienie zostanie wzbogacone o nową jakość poznawczą. Będzie to zatem próba przedstawienia fundamentów nadających wewnętrzną spójność wskazanym obszarom specjalistycznych dociekań. Tok myślenia czytelnika zostanie przeprowadzony przez trzy obszary stanowiące zarazem trzy części niniejszego opracowania. Pierwszy obszar to teren wyjaśnień terminologicznych. Chodzi tu o wytłumaczenie, czym jest metafizyka, co to znaczy być bytem, jakie są strukturalne elementy bytu, jak wygląda ontyczna budowa człowieka. Druga płaszczyzna to połączenie informacji z pierwszego obszaru z kwestią potrzeb ludzkich oraz obecnością tego tematu na terenie prawa. Przyjęto bowiem współcześnie, iż potrzeby determinują treść praw człowieka. Trzecia dziedzina natomiast, czerpiąc nadal z wyjaśnień zaprezentowanych w pierwszym obszarze, dotyczy literatury (liryki Miłosza i Rymkiewicza) jako miejsca metafizycznego myślenia.

METAFIZYKA W RZECZYWISTOŚCI/RZECZYWISTOŚĆ METAFIZYKI

Metafizyka rozumiana jest na wiele sposobów. W niniejszym opracowaniu metafizyka będzie postrzegana poprzez pryzmat myślenia Arystotelesa i św. Tomasza, które jest wciąż obecne w tomizmie egzystencjalnym (Mieczysław A. Krąpiec) i konsekwentnym (Mieczysław Gogacz). Zgodnie z tym sposobem myślenia metafizyka zajmuje uprzywilejowane miejsce w rzeczywistości, czyli w świecie realnie istniejącym. Metafizyka bowiem to zespół teorii wyjaśniających rzeczywistość. Metafizyka bada zatem „[b]yt jako taki (...) i przysługujące mu atrybuty istotne” (Arystoteles, 1003 a). Jak należy rozumieć sformułowanie „byt jako taki”? Być bytem jako takim oznacza być istniejącą treścią, „czyli istnieć konkretnie w zdeterminowanej treści” (Krąpiec, VII, 1995, s. 93). Definicja ta wskazuje na dwa strukturalne elementy

bytu, jakimi są istnienie i istota. Owe elementy pozostają do siebie w takiej relacji, jak coś, co działa (istnienie – akt) do tego, co doznaje działania (istota – możliwość). Akt istnienia jest przypisany do konkretnej istoty, którą przenika, powodując jej realność. Akt istnienia jest niejako na jej miarę. Również istota determinuje istnienie. W rzeczywistości zawsze mamy do czynienia z „istnieniem czegoś”, gdyż owe dwa odrębne elementy – istota i istnienie – są nierozdzielny „złożeniem” bytowym, gdzie elementy te są wzajemnie sobie podporządkowane (Gogacz, 2008, s. 38, 69–70).

„Złożenie”, na które składają się istnienie i istota, jest widoczne w strukturze osoby. Jej ontyczna budowa (metafizyka człowieka) wygląda następująco: człowieka zapoczątkowuje akt istnienia urealnijający istotę (duchową formę i cielesną materię). Formą człowieka jest dusza, „w której intelekt i wola są niematerialną podstawą recepcji innych bytów jako prawdy i dobra” (Gogacz, 1997, s. 58). Materią człowieka jest ciało – podstawa cech fizycznych warunkujących wygląd zewnętrzny. Ciało jest możliwością, dusza – aktem. W substancji złożonej z możliwości i aktu, czyli materii i formy, można dostrzec podwójne relacje. Pierwsza z nich to układ materii w stosunku do jej formy, druga zaś dotyczy rzeczy już złożonej w stosunku do istnienia, które „ogarnia” zarówno materię, jak i formę. Akt istnienia jest z kolei zależny od aktu, który jest Samoistnym Istnieniem (w religii nazywany Bogiem), od którego zależą wszystkie akty istnienia. Człowiek jest natomiast jednością duchowo-cielesną. Podmiotem poznawania są intelekt: możliwościowy i czynny. Intelektualne poznawanie przebiega zaś za pośrednictwem wewnętrznych i zewnętrznych zmysłowych władz poznawczych. Osoba jest zatem bytem jednostkowym, „w którego istocie akt istnienia aktualizuje intelektualność” (Gogacz, 2008, s. 42, 92–93).

Celem metafizycznych spekulacji, na co wskazują powyższe rozważania, jest dostarczenie odpowiedzi na pytanie o strukturę rzeczywistości świata i człowieka, „dzięki czemu dany byt jest, jest tym, czym jest i jest w taki, a nie inny sposób” (Kiwka, 2007, s. 111). Są to zatem pytania o sprawcę istnienia rzeczy, jej przeznaczenie, czyli cel oraz materię i formę. Byt zatem jest „ogładany” (przez metafizyka amatora lub metafizyka specjalistę) w aspekcie przyczyn: wewnętrznych (istota i istnienie) i zewnętrznych (samoistny akt istnienia oraz przyczyny celowe) (Gogacz, 2008, s. 45). Należy dodać, iż „[t] a

sama rzecz może mieć wszystkie rodzaje przyczyn” (Arystoteles 996b). Różnorodna metafizyczna problematyka została przyporządkowana do trzech obszarów tematycznych: teorii bytu oraz filozofii Boga i człowieka. Każda z owych dziedzin generuje sobie właściwe pytania: „co to jest byt?”, „w jaki sposób istnieje?”, „jaką ma naturę?”, „czy byt jest różnorodny?”, „jakie prawa kierują jego rozwojem?”, „co jest jego przyczyną?” (teoria bytu); „czy istnieje pierwsza przyczyna?” (filozofia Boga); „jaka jest struktura bytowa człowieka?”, „jaki jest sens życia, cierpienia i śmierci?” (filozofia człowieka) (Kiwka, 2007, s. 108–118).

Punktem wyjścia metafizycznych dociekań jest pozapodmiotowy kosmos oraz realnie istniejący człowiek z całym jego bytowym wyposażeniem. Przedmiot metafizycznego myślenia dotyczy zatem świata realnego, „ogarnia” całość rzeczywistości oraz umożliwia stały kontakt z rzeczą istniejącą, gwarantując obiektywizm poznawczy (Krąpiec, VII, 1995, s. 42–45). Jeśli chodzi o całość rzeczywistości będącej przedmiotem metafizyki, to, jak wyjaśnia Arystoteles, „całość nie jest prostą sumą części” (Reale, 1994, s. 369). Znajomość poszczególnych części nie oznacza znajomości wszystkiego. Warunkiem zrozumienia wszystkiego jest bowiem poznanie czegoś jednego. Tym czymś jednym jest zaś przyczyna rzeczy nazywana *principium* lub *arché*. Innymi słowy: pytanie o całość oznacza pytanie o przyczynę owej całości. Przez pryzmat przyczyny rozumiemy całość (Reale, 1994, s. 472). Metafizykę można zatem zdefiniować jako poznanie uzyskane przez rozum „szukający pierwszych i jedynych uniesprzeczniających czynników tego, co istnieje, a co zaczątkowo jest nam dane w empirycznej intuicji świata materialnego” (Krąpiec, VII, 1995, s. 42). Intelpekt kieruje się przy tym powszechnymi zasadami bytu i myślenia (zasadą tożsamości, niesprzecznosci, wyłącznego środka i racji dostatecznej). Metafizyczny sposób poznawania polega zatem na sprowadzeniu „rozsypanych” szczegółów do jednej istoty rzeczy (Gajda-Krynicka, 2000, s. 30). „Rozsypane” szczegóły byłyby skutkami, istota rzeczy – przyczyną. Przechodzenie od skutków do przyczyn nazywane jest identyfikacją i jako sposób działania intelektu występuje nie tylko w trakcie uprawiania metafizyki, lecz ujawnia się także w innych obszarach badań naukowych (Gogacz, 1996, s. 95, 97).

METAFIZYCZNY STATUS POTRZEB DETERMINUJĄCYCH TREŚĆ PRAW CZŁOWIEKA

Wiodącą kategorią poznawczą tej części opracowania jest termin „potrzeba”. Na potrzeby można spoglądać z wielu perspektyw – również z punktu widzenia metafizycznego. Kwestia potrzeb jest jednak częściej łączona z przeżyciem psychologicznym. Wiedza na ten temat została już szczegółowo udokumentowana w różnorodnych tekstach naukowych publikacji. „Potrzeba” oznacza pewien stan niespełnienia. Człowiek wciąż przeżywa brak czegoś. Czego może brakować osobie ludzkiej? Chodzi mianowicie o brak jakiegoś dobra, którego potrzebuje ciało lub dusza. Są to zatem dobra materialne i duchowe. Owe dobra chronią materialno-duchową strukturę człowieka, przyczyniając się do jego wzrostu i rozwoju. Nie chodzi tu zatem jedynie o wymiar biologiczny, lecz o strukturę metafizyczną tworzoną przez takie ontyczne elementy jak istota i istnienie.

Skąd wiemy o niniejszej strukturze? „Odczytujemy” ją z natury bytu (Krąpiec, VII, 1995, s. 14–19). Jaka jest zatem metafizyczna struktura? Pierwszym elementem jest akt istnienia powodujący realność. Istnienie to najdoskonalsze „tworzywo” otwierające dostęp do różnorodnych dóbr materialnych i duchowych. Pierwszą powinnością moralną/prawną będzie zatem ochrona istnienia/życia. Drugim elementem struktury osoby ludzkiej jest istota, którą tworzy materia i forma. Dzięki materii człowiek posiada różnorodne właściwości fizyczne (wzrost, kolor oczu). Forma (duchowa dusza) sprawia natomiast, że pomimo zmian zachodzących w sferze cielesności osoba nie zmienia się, tzn. wciąż zachowuje tożsamość jako spójne rozumienie samego siebie (Gogacz, 2008, 37–45, s. 69). Każdy z elementów metafizycznej struktury potrzebuje właściwego dla siebie dobra. Dobrem ciała (materii) będzie jego odżywianie, leczenie, ochrona przed warunkami atmosferycznymi oraz wypoczynek i aktywność fizyczna. Dobrem duszy (formy) zaś – kształcenie i wychowanie jej duchowych władz: intelektu i woli. Osoba posiada prawo do tych dóbr z natury bytu. Owych dóbr potrzebuje metafizyczna struktura człowieka: dusza i ciało. Różnorodne dobra chronią istotę (duchową formę i materialne ciało) oraz istnienie aktualizujące istotę. W związku z tym są upragnione. Zabezpieczają bowiem coś najbardziej podstawowego/pierwszego/pierwotnego, czyli ontyczną strukturę człowieka.

Dlaczego owe dobra są potrzebne, a ich brak oznacza, iż dana osoba jest niespełniona?

Dzięki tym dobrom aktualizuje się potencjalna natura człowieka, który staje się wtedy bardziej sobą. „W tym [zaś], żeby stać się bardziej sobą zawiera się zasadnicze dobro każdego bytu” (Wojtyła, 2007, s. 37). Dobrem każdego człowieka jest zatem aktualizacja potencjalności własnej natury duchowo-cieleśnej. Do tego zaś służą takie środki (dobra) materialne i duchowe jak pożywienie, mieszkanie czy wykształcenie. Status owych potrzeb jest zatem wysoki, ponieważ jest to status ontyczny/metafizyczny. Potrzeby człowieka są kompatybilne z jego ontyczną strukturą.

Potrzeby metafizyczne stały się nowym kryterium systematyzacji praw człowieka. Wykazano, iż potrzeby powinny determinować (wyznaczać) treść praw człowieka, gdyż tylko dzięki nim zostanie przewyższony relatywizm normatywny. „Konieczne jest, aby poszczególne przepisy prawne były zgodne z ponadczasowymi normami moralnymi i jednocześnie potrzebami człowieka, czyli takimi, które nie są negowane w wielu sytuacjach prawych” (Sitek, 2016, I, s. XIII). Obecnie bowiem rozumienie praw człowieka w Europie nie jest akceptowane przez kraje z innych kręgów kulturowych (Sitek, 2016, II, s. 211–212). Przyjęcie potrzeb jako czynnika determinującego treść praw człowieka powoduje, że zostały one uniezależnione od zmieniających warunków społeczno-politycznych. Mogą być uniwersalnym punktem odniesienia dla wielu kultur. Ten sposób myślenia o prawach człowieka stanowi niejako pogodzenie Parmenidesa z Heraklitem przez Platona. Jak można rozumieć ową tezę? Parmenides twierdził, że nie ma ruchu, Heraklit zaś uważał, że „stałe jest to, że nic nie jest stałe”. Platon zaś zachował te dwa elementy. Platon nie mógł nie dostrzec zmian, lecz pod ich podszewką zauważył coś dla owych zmian stałego. W płaszczyźnie prawa tym czymś stałym są potrzeby osadzone w strukturze metafizycznej. Potrzeby fizyczne mają kontekst metafizyczny. Mamy tu zatem nawiązanie do klasyki filozoficznego myślenia i zarazem zwrot poznawczy jako swoiste przewyżczenie rozumienia praw człowieka opartych na zdobyczach rewolucji francuskiej. Koncepcja niezmienności treści praw i ich interpretacji może być ocalona przez związanie ich z potrzebami, które dotyczą metafizycznej struktury osoby ludzkiej. „(Jednak) tylko realne potrzeby zbiorowe i indywidualne

(jeśli znajdują usprawiedliwienie w zbiorowych) narzucają rygor prawny” (Krajewski, 2017, s. 75). Należy bowiem przychylić się do tezy, wg której istnieje obiektywna natura ludzka, która (jak sądził Miłosz) oznacza istnienie zespołu „potrzeb i aspiracji właściwych człowiekowi”. Ignorowanie owych potrzeb doprowadziło zaś (jak twierdził Kołakowski) do upadku komunizmu, który rozbił się o „jakieś fundamentalne ukształtowanie człowieka” (Breczko, 2010, s. 304).

METAFIZYKA W LITERATURZE NA PRZYKŁADZIE TWÓRCZOŚCI RYMKIEWICZA I MIŁOSZA

Miejszem metafizyki jest teren literatury. Owe związki są różnorodne i skomplikowane, pośrednie i bezpośrednie. Koligacje te mogą być efektem ingerencji filozofów w problematykę literacką (ingardenowskie analizy przeżycia estetycznego) lub następstwem refleksji filozoficznie zorientowanych literaturoznawców (Kalaga, 2009, s. 15–16). W stronę filozofii pierwszej podążali również ludzie pióra – poeci, prozaicy, dramaturdzy. Problematyka metafizyczna inspiruje twórczość Jarosława M. Rymkiewicza. Poeta stylizuje lirykę na wypowiedź filozoficzną (*Traktat metafizyczny*), wprowadza tytuły dzieł filozoficznych (*Nowa Atlantyda*), przypomina nazwiska filozofów (*Spinoza był pszczołą*). Nade wszystkim zaś, przy pomocy kunsztownego słowa, poszukuje „prześwitu istnienia”. Termin „prześwit”, chociaż zapożyczony od Heideggera, ma wiele wspólnego z aktem istnienia w rozumieniu Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu. Jednym z najważniejszych tematów Rymkiewicza jest zatem istnienie – ontyczny element bytu. Poeta wyznał, że chciałby „dowiedzieć się, w jaki sposób istnieje się na tym świecie (...) jakie sensy może mieć nasze tutaj istnienie”. „Prześwitu istnienia” poszukiwał m.in. w balladach Mickiewicza czerpiących z wieści gminnej. Wyjaśniał, iż historia jeziora Świtez, poszukiwanie realiów Tuhanowego miasta i świtezianek jest poszukiwaniem transcendencji – drugiej strony bytu będącej racją istnienia tej pierwszej. Twórczość Rymkiewicza można określić mianem poezji metafizycznych pytań. Poeta w liryce stawia pytania o transcendencję, możliwość doświadczenia Boga, sens śmierci i rozpadu ciała, przyczynę obecności zła, kruchość bytu materialnego. Przywołuje spór o uniwersalia (Woźniak-Łabieniec, 2017, s. 13, 182–185, 195).

Filozoficzny wymiar literatury stanowi również twórczość pisarzy z kręgu „Kultury” paryskiej, co precyzyjnie wykazał Jacek Breczko w erudycyjnym studium poświęconym historiozofii tej właśnie intelektualnej formacji XX w. (Breczko, 2010). Na skutek wzajemnego przenikania się filozofii i literatury problemy filozoficzne mogą być również dostępne dla przeciętnego człowieka. Docierają do niego bowiem za pośrednictwem utworów, w których tylko pozornie chodzi o kunszt artystyczny (Bauchrowicz, 2012, s. 183). Pod spłotem artystycznych środków wyrazu utajona jest bowiem treść metafizyczna, która dzięki owej literackiej oprawie jest niejednokrotnie łatwiej przyswajalna.

Miejscem metafizycznego myślenia jest zatem poezja i eseistyka Czesława Miłosza przypominająca spłot różnorodnych nici powiązanych w misternie utkany gobelin. Miłosz bowiem był nie tylko poetą, lecz również filozofem i teologiem. Uważał, iż wszystkie jego „ruchy umysłu” były religijne. Filozofię i poezję rozumiał jako instrument (fortepian) służący do wydobywania teologicznych i mistycznych wątków (tonów) myślowych (Breczko, 2010, s. 301, 304). Twórczość Miłosza to efekt dialogu pomiędzy poetą, filozofem i teologiem. Należy zaznaczyć, że chodzi tu o dialog logocentryczny. *Logos* oznacza precyzję myśli, mądrość, sens i ład uporządkowanego myślenia i działania (Łażewska, 2016, s. 33). Wiersze i eseje Miłosza są tego przykładem. Z tego powodu można rozumieć naszego Noblistę jako proroka słowa logocentrycznego. W sposobie myślenia Poety nie spełnił się nihilizm. Poezja Miłosza jest bowiem świadectwem kontestacji niewiary w nic (Lubelska-Renouf, 2014, s. 178, 183). Opowiedział się za „Bytem przeciw Nicości” (Miłosz za Breczko, 2010, s. 301). Obcy był mu nihilizm epistemologiczny. Wierzył w poznawczą moc rozumu (Breczko, 2010, s. 302).

Miłosz, podobnie jak Dostojewski, żywił przekonanie, iż „historia ma utajoną treść metafizyczną”, a rzeczywistość jest „misterną tkaniną stawania się, gdzie żadna nitka nie powinna być pominięta” (za Breczko, 2010, s. 303). Tkanina rzeczywistości, jak każda tkanina, posiada sobie właściwą podszewkę skrywającą prawdziwe znaczenie egzystencji. Poeta ujął ten aspekt następująco: „za niedosiężną zasłoną/ sens ziemskich spraw umieszczono” (Miłosz, 2000, s. 99). Nadzieję na poznanie owej metafizycznej podszewki świata wyraził w wierszu *Sens*: „Kiedy umrę, zobaczę podszewkę świata./ Drugą stronę, za ptakiem, górą i zachodem słońca” (Miłosz za Breczko, s. 2015, II,

s. 268). Jednak już tu i teraz niestrudzenie wypracowywał różnorodne rozumienia rzeczywistości, nadając abstrakcyjnym spekulacjom filozoficznym poetyckie wzmocnienie.

Efektom zrozumienia współzależności metafizycznych nici rzeczywistości stał się zapis poetycki, w którym można wyróżnić trzy kręgi tematyczne dotyczące bytu realnie istniejącego. Pierwszy krąg to liryka, w której Poeta dowodzi, iż rzeczywistość jest, to znaczy nie jest złudzeniem lub snem. Do drugiego kręgu należą utwory wyjaśniające, dlaczego rzeczywistość jest. Trzeci krąg natomiast stanowią wiersze opisujące specyfikę rzeczywistości. Miłosz dał tu zatem świadectwo tego, jaka ona jest. Twórczość Miłosza jako „namiętna pogoń za Rzeczywistością” (Fiut, 1987, s. 14, 33) może być zatem ujęta w schemacie „że jest – dlaczego jest – jaka jest”. Miłosz poszukiwał odpowiedzi na pytania: „dlaczego rzeczywistość jest?” i „jaka jest rzeczywistość?”. Natomiast fakt istnienia rzeczywistości przyjął, nie prowadząc (jak Kant i Kartezjusz) sporu o jej istnienie. Zachwyty nad faktem istnienia utrwalił w prozie poetyckiej *Esse*: „Krzyczcie, dmijcie w trąby, utwórzcie tysięczne pochody, skaczcie, rozdzierajcie sobie ubrania, powtarzając to jedno: jest!” (Miłosz, 2002, s. 255). Gdzie jest to „jest” (Lubelska-Renouf, 2014, s. 185)? Aktu istnienia nie można zdefiniować, lecz można się nim sycić – w akcie kontemplacji. Sycenie się aktem istnienia polega na syceniu się konkretem dnia codziennego, światem widzialnym – zobaczonym, zapamiętanym, zinterpretowanym. W związku z tym sensualizm był motoryczną siłą poezji Miłosza (Fiut, 1987, s. 14, 33). I właśnie ów bezpośredni kontakt ze światem poprzez dotyk, smak i zapach jest dowodem aktu istnienia, świadczeniem o akcie istnienia, efektem metafizycznego sposobu myślenia poszukującego ukrytej zasady rzeczywistości. Jest nią istnienie urealnijające istotę. Poprzez wierne oddanie szczegółów istoty Miłosz kontemplował istnienie, tworząc tym samym nową jakość poezji kontemplującej byt (Fiut, 1987, s. 249–253).

Akt istnienia byłby owym „momentem wiecznym”, którego Miłosz poszukiwał w rzeczywistości przypominającej heraklitejską rzekę przemian – symbol upływającego czasu. Urzeczenie ruchem, „bez żadnego punktu odniesienia poza nim” byłoby bowiem nihilizmem (Tomasik, 2011, s. 163). Poeta nie mógł nie zauważyć – podobnie jak starożytni Jończycy – zmienności świata. Kierując się metafizycznym sposobem myślenia, sądził jednak, iż prawdziwą rzeczywi-

stością nie jest zmienna doczesność, lecz jej metafizyczna podszewka – niewidoczna dla zmysłów, odkrywana na drodze operacji intelektualnych – myślenia i rozumowania. Podejmował więc, idąc tropem owych pierwszych filozofów przyrody, poszukiwanie elementu wspólnego i wiecznego dla różnorodnej i przemijającej rzeczywistości. „Wypatrywał” zatem – ukrytego przed zmysłami – *arché*, principium bytu, czyli przyczyny rzeczywistości, która byłaby owym podjętym z ruchu „momentem wiecznym” (Miłosz, 2002, s. 163). W *Traktacie moralnym* wystosował do czytelnika swoisty apel: „Sięgaj i przędź bierz za przędzą/ Aż kruche nitki się rozkręca/ I na dnie z wolna się ukaze/ Poczwaraka nietykalna zdarzeń/ I przędzę zwiń. I z pełną wiedzą/ Że tylko przez nią oczy śledzą/ Tę gwiazdę przeobrażeń wrząca/ Czyń, póki dni ci się nie skończą” (Miłosz, 2002, s. 86). Warunki nabywania tego rodzaju wiedzy wymienił w wierszu *Czego nauczyłem się od Jeanne Hersch?*. Zaliczył do nich wiarę w moc rozumu, który jest zdolny do poznawania świata i wykrywania prawdy obiektywnej. Byłaby to „wiara filozoficzna”, czyli wiara w transcendencję – istotna cecha człowieczeństwa (Miłosz, 2000, s. 59–60).

Uosobieniem transcendencji jest Samoistne Istnienie – Bóg. Wyznaniem wiary w Boga jest wiersz *Wbrew naturze*, w którym Poeta powtarza: „Wierzę w Boga i wiem/ że nie ma na to żadnych usprawiedliwień” (za Breczko, 2015, I, s. 100). Zgubnym skutkiem utraty niewiary w Boga jest reakcja ze strony intelektu, czyli nihilizm (zanik sensu) w różnych postaciach: moralnej, epistemologicznej i ontologicznej oraz reakcje ze strony woli, czyli rozpacz (Breczko, 2015, I, s. 102). Poetycką egzemplifikacją owego stanu duszy, która pozostała bez Samoistnego Istnienia – właściwej sobie „siły witalnej”, jest wiersz *Oeconomia Divina*. W związku z owym oplakany stanem życia, tzn. brakiem boskości, należy, jak sądzi Poeta, lamentować i błagać, aby została człowiekowi wrócona *Druga przestrzeń* (Lubelska-Renouf, 2014, s. 178–179).

Powrotem do *Drugiej przestrzeni* jest rozważanie Tomaszowych „dowodów” na istnienie Boga, których abstrakcyjny schemat Miłosz wypełnił zmysłową treścią. I tak komentarzem do „dowodu” ze stopni bytu (*ex gradibus perfectionis*) jest wiersz *Głos*: „Ale jeżeli inteligencja ludzka, choć przyćmiona/ Odkryła dwa razy dwa i inne matematyczne prawa/ To gdyby ją rozjaśnić odkryłaby więcej/ Aż po całą budowę wszechświata./ Tak więc pomysł inteligencji bezcielesnych czyli aniołów/ ma uzasadnienie” (za Breczko, 2015, I,

s. 104). I podobnie jak dla psa sfera ludzkich doznań jest niedostępna – z powodu jego ograniczonych możliwości pojmowania – tak dla człowieka niepojęta jest sfera działania aniołów zajmujących względem niego wyższą pozycję na stopniach bytu (Breczko, 2015, I, s. 102–103).

PODSUMOWANIE

Postrzeganie rzeczywistości jako gobelinu z ukrytą podszewką tworzącą jej mniej widoczną warstwę, której poznanie jest warunkiem nabycia pełniejszej wiedzy na temat widocznej powierzchni, nie byłoby możliwe bez metafizycznego sposobu myślenia. Specyfiką owego myślenia jest poszukiwanie przyczyn, „zagłądanie pod podszewkę”, co w filozoficznej terminologii zostało określane mianem identyfikacji. Dojście Miłosza do stwierdzenia, że transcendencja jest „drugą stroną gobelinu” przywraca „drugą przestrzeń” i ratuje tym samym „rzeczywistość w sensie metafizycznym” (Breczko, 2015, II, s. 271, 258). Z kolei przyjęcie potrzeb jako determinantów treści praw człowieka ratuje ich obiektywne fundamenty, uniezależniając je od zmiennych kontekstów kulturowo-społecznych. Tym samym obie teorie chronią przed poważną chorobą nowoczesności, czyli nihilizmem, który zdaniem Miłosza oznacza urzeczenie ruchem „bez żadnego punktu odniesienia poza nim” (za Tomasiak, 2011, s. 16).

Literatura

- Arystoteles, (1990). *Metafizyka*. W: K. Leśniak, A. Paciorek, L. Regner, P. Siwek, *Fizyka. O niebie. O powstawaniu i niszczeniu. Meteorologia. O świecie. Dzieła wszystkie. T. 2. Przekłady, wstępy i komentarze*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 615–857. ISBN 83-01-06712-8.
- Bauchrowicz, M. (2012). *Filozofa odczytywanie historiozofii w literaturze*, „Pamiętnik Literacki: czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej” nr 103/2, s. 182–190. ISSN 0031-0514.
- Breczko, J. (2015 I). *Biedny chrześcijanin patrzy na byt (główne napięcia i sprzeczności w poglądach teologicznych Miłosza)*, „Filo-Sofija” nr 31 (4/I), s. 97–117. ISSN 1642-3267.
- Breczko, J. (2015 II). *Poglądy teologiczne późnego Miłosza*, „Rocznik Historii Filozofii Polskiej” t. 8, s. 255–287. ISSN 1689-6289.

- Breczko, J. (2010). *Poglądy historiozoficzne pisarzy z kręgu „Kultury” paryskiej. Przewyciężenie katastrofizmu, odrzucenie mesjanizmu*, Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej. ISBN 978-83-2273-184-0.
- Fiut, A. (1987). *Moment wieczny: poezja Czesława Miłosza*, Paryż: Libella. ISBN 2903332053.
- Gajda-Krynicka, J. (2000). *Między „pierwszym” a „drugim żeglowaniem”. Rola przedplatońskiej fizyki w Platońskich dowodach na nieśmiertelność duszy*. W: B. Dembiński (red.), *W kręgu filozofii klasycznej*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 24–56. ISBN 83-226-0996-5.
- Gogacz, M. (2008). *Elementarz metafizyki*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Navo. ISBN 978-83-89920-98-0.
- Gogacz, M. (1996). *Platonizm i arystotelizm: (dwie drogi do metafizyki)*, Warszawa: Wydawnictwa Akademii Teologii Katolickiej. ISBN: 8370720668.
- Gogacz, M. (1997). *Osoba zadaniem pedagogiki. Wykłady bydgoskie*, Warszawa: Oficyna Wydawnicza Navo. ISBN 83-906242-3-0.
- Kalaga, W. (2009). *Filozofia a paradygmat literaturoznawstwa*. W: B. Sienkiewicz, T. Sobieraj (red.), *Literackość filozofii – filozoficzność literatury*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Sempex. ISBN 978-83-7507-064-4.
- Kiwka, M. (2007). *Rozumieć filozofię*, Wrocław: Wydawnictwo ATLA 2. ISBN 83-60732-05-1.
- Krajewski, P. (2017). *Prawo człowieka do środowiska jako potrzeba wielowymiarowych zależności i relacji człowieka z otoczeniem*. W: E. Ura, B. Sitek, T. Graca (red.), *Potrzeby jako współczesny determinant treści praw człowieka*, Józefów: Wydawnictwo WSGE, s. 71–86. ISBN 978-83-62753-86-4.
- Krąpiec, M.A. (1995). *Metafizyka. Zarys teorii bytu. Dzieła VII*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. ISBN 83-228-0402-0.
- Krąpiec, M.A. (1995). *Realizm ludzkiego poznania. Dzieła II*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. ISBN 83-228-0402-4.
- Lubelska-Renouf, M. (2014). *Myślenie i poezja. Czesław Miłosz i Martin Heidegger*, „Prace Polonistyczne”, seria 69, s. 177–198. ISSN 0079-4791.
- Łażewska, D. (2016). *Godność osoby ludzkiej, czyli ontyczna jakość człowieka a dekonstrukcja. Szkic do pedagogiki godności*. W: E. Stein, J. Machnaczk (red.), *Godność człowieka*, Wrocław: Papieski Wydział Teologiczny, s. 31–44. ISBN 978-83-63642-51-8.
- Miłosz, Cz. (2000). *To*, Kraków: Wydawnictwo Znak. ISBN 83-7006-577-5.

- Miłosz, Cz. (2002). *Wiersze. Tom 2*, Kraków: Wydawnictwo Znak. ISBN 83-240-0209-X.
- Reale, G. (1994). *Historia filozofii starożytnej. T. I. Od początków do Sokratesa*, Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL. ISBN 88-343-2571-0.
- Sitek, M. (2016 I). *Prawa (potrzeby) człowieka w ponowoczesności*, Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck. ISBN 978-83-255-8922-6.
- Sitek, M. (2016 II). *The Impact of Globalization on The Content of Human Rights*, Teka Komisji Prawniczej – O.L. PAN, 2016, s. 205–217. ISSN 1899-7694.
- Tomasik, T. (2011). *Heraklit Miłozsa*, „Świat Tekstów. Rocznik Słupski”, t. 9, Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej w Słupsku, s. 161–178. ISSN 2083-4721.
- Wojtyła, K. (2007). *Elementarz etyczny*, Warszawa: Katolicka Agencja Informacyjna, Hachette Polska. ISBN 9788374483681.
- Woźniak-Łabieniec, M. (2017). *Rymkiewicz. Metafizyka*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. ISBN 978-83-8088-386-4.